

Т. Михайліна,

кандидат юридичних наук, доцент, докторант, доцент кафедри теорії та історії держави і права та адміністративного права
Донецького національного університету імені Василя Стуса

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ФОРМ ПРАВОВОЇ АКТИВНОСТІ

Роль правосвідомості у функціонуванні державно-правових явищ не обмежується її традиційно визначеними функціями і включає також інтеграцію взаємозв'язків між усіма елементами правової реальності, що опосередковуються їх розумово-чуттєвим сприйняттям. Це призводить до думки про помилковість судження щодо значення правосвідомості як такої у побудові громадянського суспільства та соціальної держави. Розуміння права та ставлення до нього можуть як стимулювати позитивні трансформації правових явищ, так і суттєво їх гальмувати (у разі домінування в суспільстві деформованої правової свідомості). Тому оптимізація усіх елементів правової системи пов'язана з розвитком високого рівня правосвідомості громадян, який має назву правової активності.

У науковій літературі з теорії держави та права постійно піднімається питання про правосвідомість загалом та про правову активність зокрема. Цьому присвячено фундаментальні праці таких вчених-правників, як: С. Башук, М. Бурдоносова, Ю. Калиновський, О. Проць, Ю. Разметаєва, М. Требін, А. Романова, М. Цимбалюк та ін. Тим не менше слід зазначити, що проблема характеристики окремих рівнів (форм) правової активності, на відміну від деформацій правосвідомості, науковцями майже не висвітлювалася. Тому можна зробити однозначний висновок про актуальність обраної теми наукової статті та доцільність її глибокого, всебічного опрацювання.

Метою наукової статті є виявлення та характеристика рівнів (форм) правової активності як найвищої форми пра-

восвідомості, а також обґрунтування ролі кожного з них у процесі розвитку правової системи.

Концептуалізація форм правосвідомості є не простою їх констатацією, а підґрунтям для забезпечення державно-правового розвитку через відродження позитивних установлень до правових інституцій. Надважливим це завдання вбачається в українському суспільстві, яке останніми роками перебуває у стані перманентної економічної, політичної та соціальної кризи, яка цілком природно не підвищує статусу права, а, навпаки, породжує недовіру до нього. Зважаючи на специфічний статус правосвідомості у правовій реальності, слід констатувати можливість її впливу на усі юридичні феномени як у розрізі їх постійного оновлення, удосконалення, так і в поглибленні кризових проявів.

Об'єктивно необхідним представляється виділення найбільш бажаної форми правосвідомості, а саме – правової активності. Можна говорити про домінування у юридичній науці двох основних тенденцій в її характеристиці, які є діаметрально протилежними. Один з них – це визначення правової активності крізь призму правомірної, активної, соціально корисної поведінки [1, с. 6-8], що неминуче призведе до її змішування з правовою культурою. Друга тенденція виявляється у постійному протиставленні правової активності та правового нігілізму як крайніх точок правової свідомості. До того ж, у сучасній науковій літературі наводиться маса прикладів вираження правової активності назовні з майже повною відсутністю фундаментального аналі-

зу сутнісного характеру даного явища саме як форми правосвідомості.

Тим не менше, для достовірності дослідження можна озвучити підходи до правової активності, які знайшли відображення у науковій юридичній періодиці останніми роками. Так, Р.Р. Муслумов визначає правову активність як системну якість особистості, що визначає готовність і здатність людини до діяльності в правовому полі, виявляється в реалізації своїх законних прав та виконанні обов'язків, погоджуючи їх з основними принципами права: демократизмом, гуманізмом, законністю, рівністю, справедливістю, єдністю прав і обов'язків [2]. Ю.С. Разметаєва при дослідженні правової активності виходить із того, що у широкому сенсі вона може бути визначена як цілеспрямована діяльність усіх суб'єктів правовідносин, що здійснюється для реалізації прав і законних інтересів останніх. Відповідно до такого визначення правової активності, нею можуть володіти і громадські інституції, і держава. У вузькому розумінні йдеться, насамперед, про правову активність осіб, засновану на усвідомленні ними позитивної значущості права в цілому і прав людини зокрема [3]. Тобто, у широкому сенсі правова активність, згідно даного підходу, включається до правової культури, у вузькому ж – до позитивних форм правосвідомості. А отже, правова активність з теоретичної точки зору повинна протиставлятися не правовому нігілізму, а деформаціям правосвідомості у їх сукупності, тому що кожна з негативних форм правової свідомості в тій чи іншій мірі містить у собі небезпеку для динамічного розвитку суспільства.

З точки зору класифікації форм правосвідомості правова активність представляє собою її найвищу форму, пов'язану із знанням права, розумінням його настанов, позитивним ставленням до права як соціального регулятора, сумлінним дотриманням приписів, що у підсумку виявляється у правовій культурі та досягненні стану правопорядку в суспільстві.

Але очевидно, що розуміння права, слідування йому і навіть стан правопорядку можуть досягатися різними засобами із формуванням в індивідів різної мотивації. Іншими словами, правова активність також потребує своєї диференціації з огляду на механізм формування правомірної поведінки та методи досягнення правопорядку.

На відміну від визнання ролі правової активності як такої, сконцентруймося на її витоків, внутрішніх (розумових і психологічних) та зовнішніх (поведінкових) проявах, на підставі яких можна констатувати наявність різних рівнів цього юридичного феномену.

Найвищим рівнем правової активності, найбажанішим для демократичної, соціальної та правової держави і абсолютно недопустимим для авторитарних та тоталітарних держав, можна визначити усвідомлену правову активність, підґрунтям якої є глибокі психологічні процеси, пов'язані з прагненням та оцінкою соціальної цінності права, яка, як відомо, виникає в результаті втілення у праві людини її законних інтересів, як найвищої цінності. А отже, право є цінним рівно настільки, наскільки воно таким визнає людину та її права. Можна констатувати, що це дещо людиноцентричний підхід, який базується на кореспонденції прав та обов'язків держави і людини, але ціннісний аспект все ж таки зміщений у бік людини.

Позитивне ставлення до права на основі усвідомленої правової активності формується не апіорі, а внаслідок постійної оцінки індивідом усіх правових норм, інституцій, їх дієвості, ефективності. Причому оцінювання здебільшого відбувається на основі духу права, а не його букви.

Але, щоб здійснювати настільки глибоку оцінку та обирати відповідний до неї варіант поведінки, в особі зонайменше повинна бути свобода вибору. Так, суб'єктивною передумовою даної форми правової активності є свобода волі людини, а об'єктивною – наявність у людини вільного вибору

[4, с. 322]. За даного підходу особливого значення набуває самоорганізація суспільства у боротьбі із зовнішніми і внутрішніми проблемами. Формування розвиненої правосвідомості є запорукою ефективної інтеграції суспільних інституцій у державний механізм, що забезпечить не лише бажання, а й реальну можливість громадян брати участь в управлінні державою, а також реалізовувати певні суспільно корисні завдання [5, с. 196].

Зважаючи на детермінанти розвитку правової системи та державних інституцій, можна стверджувати, що позитивні зрушення безпосередньо пов'язані саме з наявністю в громадян усвідомленої правової активності, що кореспондується з критичним аналізом державно-правових явищ, можливістю вільно висловлювати свою позицію та обирати варіант поведінки, об'єднуватись у групи для досягнення соціально корисної мети, наявності «зворотнього зв'язку» з боку держави по відношенню до громадських ініціатив. Тому, як можна пересвідчитись, усвідомлений рівень правової активності є підґрунтям формування правової культури і одночасно її наслідком (враховуючи циклічність трансформацій у правовій системі).

У співвідношенні з усвідомленим рівнем правової активності другий її вид можна визначити як акцептовану правову активність. Вона виражатиметься у сприйнятті права в його регулятивній цінності. Інакше кажучи, акцент зміщується в бік загальнорегулятивної цінності права, а не соціальної. Тобто право є цінністю вже по суті, оскільки, яким би воно не було, наявність усталених поведінкових орієнтирів все одно краще за анархію.

Акцептована правова активність характеризується дійсно позитивним ставленням до права та його настанов, його знанням та розумінням, втіленням у правову поведінку, що, в свою чергу, впливатиме на рівень законності й правопорядку. Але, віддаючи належне здебільшого позитивному результату, все ж таки варто не уникати аналізу

передумов, завдяки яким він досягається. І це зауваження, у першу чергу, стосується підвищеної ролі держави у концепції акцептованої правової активності.

В аспекті віддзеркалення права у свідомості людини можна провести паралелі по відношенню до усвідомленої правової активності. На відміну від неї, акцептована активність концентрується не на дусі права, а на букві закону, що також може призводити до правопорядку у суспільстві, але знижує рівень критичності у сприйнятті правових норм, зменшує акцент на їх співвідношення із загальнолюдськими цінностями, мораллю, справедливістю, підвищує їх інструментальне значення. Причому підвищується й інструментальний характер самої особистості. З точки зору стабільності державно-правової системи таке сприйняття права може бути навіть корисним, але у площині формування розвиненого громадянського суспільства це неминуче приведе у глухий кут.

Третій рівень правової активності можна назвати звичаєвим, коли право сприймається позитивно не само по собі, а через часткове зрощування із моральними, звичаєвими, релігійними нормами, тобто внаслідок формування мономорм. Особа засвоює подібні настанови ще з дитинства як належне, престиж права в подібному суспільстві, як правило, є дуже високим, а його оцінка й переосмислення відбуваються разом із розвитком соціальної системи. Знання права та його глибоке розуміння є аксіомою, оскільки забезпечується втіленням у подібних приписах всіх засад співіснування. Правова культура здебільшого також є високою. Тим не менше слід констатувати низьку критичність суб'єктів права щодо правових норм, що позитивно впливає на статистику правової реальності, але гальмує її динаміку. І тим більше мова абсолютно не йде про випадки, коли звичаї та традиції домінують над правом або існують всупереч йому. Подібна нездатність

держави через правові інструменти забезпечити стабільність суспільства вже характеризує різко негативну оцінку права.

Підсумовуючи, зупинімося на тому, що будь-який рівень (форма) правової активності все одно в більшій чи меншій мірі характеризують позитивний стан правосвідомості та через неї – стабільність правової реальності взагалі. Проте її розвиток може суттєво гальмуватися у разі домінування в суспільстві акцептованої або звичаєвої правової активності, яким не властиві часті та стрімкі зміни правових явищ. Навпаки, відбувається певна «консервація» правової реальності.

Правосвідомість у будь-яких її формах виступає основою для інтеграції усіх правових явищ усередині правової системи в єдине ціле, опосередковуючи їх на кожному етапі. Високий рівень правосвідомості здатний впливати і на оптимізацію правової реальності, при тому, що її деформації лише поглиблюють негативні тенденції.

Найвищим рівнем (формою) правосвідомості можна назвати правову активність, яка, при її домінуванні, забезпечує зростання правової культури та правопорядку в суспільстві.

Правова активність з теоретичної точки зору повинна протиставлятися не правовому нігілізму, а деформаціям правосвідомості у їх сукупності, тому що кожна з негативних форм правової свідомості в тій чи іншій мірі містить у собі небезпеку для динамічного розвитку суспільства.

Виявлено основні рівні (форми) правової активності, серед яких – усвідомлена, акцептована та звичаєва правова активність. Причому, незважаючи на те, що домінування будь-яких форм правової активності свідчить про достатньо високий рівень правової культури та правопорядку у державі, вони характеризуються абсолютно різною мотивацією правомірної поведінки та нерівною роллю у побудові громадянського суспільства та соціальної держави.

Усвідомлений рівень правової активності є підґрунтям формування правової культури і одночасно її наслідком (враховуючи циклічність трансформацій у правовій системі). Позитивні зрушення у правовій реальності безпосередньо пов'язані саме з наявністю в громадян усвідомленої правової активності, що кореспондується з критичним аналізом державно-правових явищ, можливістю вільно висловлювати свою позицію та обирати варіант поведінки, об'єднуватися у групи для досягнення соціально корисної мети, наявністю «зворотнього зв'язку» з боку держави по відношенню до громадських ініціатив

Акцептована правова активність виражається у сприйнятті права в його регулятивній цінності. Інакше кажучи, акцент зміщується в бік загальнорегулятивної цінності права, а не соціальної.

Домінування звичаєвої правової активності характеризується тим, що право сприймається позитивно не само по собі, а через часткове зрощування із моральними, звичаєвими, релігійними нормами, тобто внаслідок формування мононорм.

Ключові слова: правосвідомість, правова активність, форми правової активності, рівні правової активності.

Статтю присвячено аналізу правової активності як найвищої форми правової свідомості. Виділено основні рівні правової активності, які зумовлюють формування правової культури та сприяють досягненню стану правопорядку в суспільстві. За допомогою порівняльного аналізу виявлено подібні та відмінні риси різних рівнів правової активності. Обґрунтовано, що не всі рівні правової активності мають однаково значення у процесі розвитку правової системи.

Стаття посвящена аналізу правової активності як найвищої форми правового свідомості. Виділено основні рівні правової ак-

тивности, которые обуславливают формирование правовой культуры и содействуют достижению состояния правопорядка в обществе. С помощью сравнительного анализа выявлены сходные и отличные черты различных уровней правовой активности. Обосновано, что не все уровни правовой активности имеют одинаковое значение в процессе развития правовой системы.

The article is devoted to analysis of legal activity as the highest form of legal consciousness. The basic levels of legal activity, which resulted in the formation of legal culture and contribute to the achievement of a state of law and order in society. Through comparative analysis identified similar and different features of the different levels of legal activity. It is proved that not all levels of legal activity have the same importance in the process of a legal system development.

Література

1. Бащук С.Г. *Правова активність: поняття, структура та види*: автореф.

дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / С.Г. Бащук; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2014. – 20 с.

2. Муслумов Р.Р. *Правова активність личности: суцність, детермінанти і механізми формування* / Р.Р. Муслумов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://shgpi.edu.ru/files/наука/vestnik/2015/4_28/24.pdf

3. Разметаєва Ю.С. *Правова активність особи як складова правової культури* / Ю.С. Разметаєва [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://cyberleninka.ru/article/n/pravova-aktivnist-osobi-yak-skladova-pravovoyi-kulturi>

4. Романова А.С. *Позитивна правова активність людини у природно-правовому просторі* / А.С. Романова // *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository*. – 2016. – С. 321-325 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/32986/1/53-321-325.pdf>

5. Міхайліна Т.В. *Підвищення ролі громадських об'єднань в контексті євроінтеграційних процесів* / Т.В. Міхайліна // *Асоціація з Європейським Союзом: зарубіжний досвід для України: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (Київ, 09 червня 2016р.)*. – К., 2016. – С. 195-199.